

КОМБІНУВЛЬНІ ФОРМИ ЯК КОГНІТИВНИЙ КОД

Стаття написана з позиції сучасної когнітивної лінгвістики та присвячена аналізу одного із основних шляхів вербалізації знань у англійській мові, а саме термінологічному словотворенню з участю комбінувальних форм. Об'єктом дослідження стала одна із найбільш представлених когнітивних категорій основного складу наукової картини світу: *речовина*.

Ключові слова: репрезентант, концепт, концептосфера, когнітивна категорія.

Круглий Е. Р. Комбинирующиеся формы как когнитивный код. Статья написана с позиции современной когнитивной лингвистики и посвящена анализу одного из основных путей вербализации знаний в английском языке, а именно терминологическому словообразованию с участием комбинирующихся форм. Объектом исследования стала одна из самых представленных когнитивных категорий основного состава научной картины мира: *вещество*.

Ключевые слова: репрезентант, концепт, концептосфера, когнитивная категория.

Kruglii O. R. Combining Forms as Cognitive Code. The article deals with the main tendencies of nomination in modern English by means of combining forms from the position of cognitive linguistics. The analysis of the cognitive category *substance* is proposed.

Key words: representant, concept, concept sphere, cognitive category.

Починаючи з середини 70-х років для вивчення процесів термінотворення та організації терміносистем почали активно залучатись принципи когнітивної лінгвістики, що є спеціальним розділом когнітивної науки, в рамках якої досліджуються процеси засвоєння, накопичення і використання інформації як окремими індивідуумами, так і людською популяцією в цілому [Герасимов 1988]. У наш час існує точка зору про те, що мова є відображенням когнітивних структур, а між когнітивними та мовними структурами існують певні кореляції, що дозволяє об'єднати відомості про свідомість людини, її мислення та мовленнєву діяльність, що накопичувались такими різними науками, як психологія, лінгвістика, фізіологія та ін.

Недостатньо глибокий та односторонній аналіз однієї з елементних підсистем сучасного англійського словотвору та термінотворення вже не відповідає потребам сьогодення і значною мірою обмежує та звужує коло актуальних когнітивних питань. Тому метою цього дослідження є питання про те, яку когнітивну інформацію несуть в собі дериваційні форманти, в нашому випадку – комбінувальні форми. Основне своє завдання вбачаємо в тому, щоб осягти вплив ментальності носіїв англійської мови на концептуалізацію й категоризацію ними об'єктів реальності, що знайшло своє відображення у різноструктурних номінативних одиницях із комбінувальними формами.

Об'єктом дослідження є комбінувальні форми та термінодеривати з цими формантами в англійській мові другої половини ХХ століття.

Предметом наукового аналізу стали лінгвокогнітивні параметри комбінувальних форм як складової мовної картини світу.

У нашій роботі термін *концепт* ми розуміємо широко, підводячи під це поняття різносубстратні одиниці оперативної свідомості людини, якими є представлення, гештальти, поняття, що репрезентують різні рівні розумової абстракції [Стерни 1998: 58]. Концепт – це „будь-яка дискретна змістовна одиниця колективної свідомості, яка відображає предмет реального або ідеального світу і зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вербально-позначеному вигляді” [Бабушкин 1998, с. 28].

Концепти утворюють ієрархічно організовану концептосферу та є суб'єктно-об'єктними сутностями, у яких представлена і об'єктивна реальність, і сама людина, наділена спеціальним когнітивним механізмом для обробки інформації про навколишню дійсність [Жаботинская 1998, с. 8]. Концепт – це все, що ми знаємо про об'єкт [Телия 1996, с. 97]. Окремі поняття та система понять є когнітивним інструментарієм людського пізнання. Їхня головна роль у нашому мисленні – це категоризація. Саме категоризація дозволяє групувати подібні об'єкти у відповідні класи.

Комбінувальні форми виконують роль категоризаторів і класифікаторів, адже саме вони є головними носіями дериваційного значення. Як категоризатори вони виконують транспонууючу функцію та мають загальнокатегоріальне значення, що відповідає найзагальнішим поняттєвим категоріям окремих частин мови. У класифікаційній ролі вони наділені частковим категоріальним значенням, що відповідає певним розрядам усередині загальних категорій. За дериваційними формантами, у нашому випадку комбінованими формами, закріплене вузьке значення як особливий „класифікатор”, що дозволяє здійснити систематизацію багатьох понять одного порядку, одного гносеологічного членування.

Усі комбінувальні форми, лінгвальний статус яких варіює від терміноелементів морфем до терміноелементів комплексів морфем, позначають поняття або різні ознаки понять певної області знань чи діяльності людини. Вони виконують функцію кодування інформації на рівні деривата, в силу чого можливе понятійне декодування термінів у відповідності до їхньої формальної частини.

У терміносистемах діють закони понятійного узгодження та понятійно-дериваційної акомодатії, згідно з якими за дериваційними формантами завжди закріплене спеціальне, вузьке значення, що дозволяє здійснити систематизацію цілого ряду понять одного рівня гносеологічного членування. Комбінувальні форми – це матеріальна субстанція змісту наукових понять, що реалізує їх суттєві ознаки [Буянова 2002. с. 11].

Як показало проведене дослідження, переважно усі монофункціональні постпозитивні комбінувальні форми та біфункціональні комбінувальні форми у постпозиції є морфологічно однозначними й містять в собі когнітивну інформацію про загальнокатегоріальне значення, що відповідає найзагальнішим поняттєвим категоріям окремих частин мови. Наприклад, формант **-agogue** вербалізує концепт: *речовина-стимулятор, ліки*, який ми віднесли до категорії *речовина*; формант **-caine** вербалізує концепт: *антибіотик, ліки*, який ми також віднесли до категорії *речовина*; формант **-path** позначає декілька концептів: *професіонал; прихильник певної теорії; характеристика людей*; які класифікуємо як складові когнітивної категорії *людина*; формант **-rrhagia** вербалізує концепт: *паталогічний стан, хвороба*, який належить категорії *стан, процес*.

Комбінувальні форми, що виступають першим компонентом дериваційної моделі, модифікують значення останніх компонентів дериватів та є класифікаторами, що вказують на окремі специфічні ознаки понять (концептів), номінованих другим компонентом дериваційної моделі. Вони акцентують зв'язок із різними речовинами (біогенними, абіогенними): *acetyl, benzyl, chromophore, cyanobacterim, nitrobenzene*; фізичними явищами: *cryonics, dynamometer, electropositive, magnetopause, psychrometer, pyroelectricity*; хімічними явищами: *chemisorptions, chemotaxis, chromatolysis*; біологічними явищами, живими істотами, організмами, рослинами: *coliform, coprolite, embryonic, fungiform, lipoid, metrorrhagia, phycology*; природними середовищем: *aquaculture, anemometer, biocoenosis, fluviomarine, hyetograph*; людиною: *anthropology, androcentric, genotype, patronymic*; географічними поняттями: *Afro-Asiatic, Balto-Slavic, Greco-Roman, Hispano-Argentine*. Вони є елементами з акцентуванням різних просторових відношень та розміщення, форми: *acropetal, amphitheater, endoskeleton, entoderm, mesocarp, planosol*; відношень розміру та кількості: *longicorn, megaspore, microcopy, polygene*; якості та властивості: *anisotropic, archbishop, coenocyte, euclase, malformation*; числа: *attogram, decameter, hectare, femtosecond, hendecasyllable*.

Із наведених вище прикладів можна зробити висновок, що комбінувальні форми – другий компонент дериваційної моделі термінів – є тим когнітивно-термінологічним кодом, що уможлиблює категоріальну стратифікацію актуалізованих ними концептів, тому для подальшого аналізу були використані саме ці дериваційні форманти.

Проведений когнітивно-концептуальний аналіз словникових дефініції дериватів із монофункціональними постпозитивними комбінованими формами та біфункціональними комбінованими формами у постпозиції показав, що ці елементи передають концепти 15 когнітивних категорій, а саме: *стан, процес; речовина; особа; живий організм та його будова; метод, засіб; наука; інструмент; рослина; предмет, об'єкт; простір, місце; час; подібність; мова; суспільство та його установи; число*. Встановлено, що найбільш репрезентативними за кількістю представлених досліджуваних дериваційних формантів є такі когнітивні категорії: *стан, процес; речовина; особа; живий організм та його будова; метод, засіб; наука*. Для усіх решти характерне незначне наповнення досліджуваними дериваційними формантами.

Кожна з когнітивних категорій отримала в нашому дослідженні детальнішу класифікацію із визначенням ключових концептів, їх структури, обсягом наповнення дериватами. Пропонуємо безпосередній опис однієї із найбільш представлених когнітивних категорій основного складу наукової картини світу: *речовина*.

Як показав аналіз, когнітивна категорія *речовина* найбільше представлена монофункціональними постпозитивними комбінувальними формами – 19 дериваційних формантів. Лише чотири біпозиціоновані комбінувальні форми у постпозиції номінують різні типи речовини. Основна відмінність цієї концептосфери – це наявність складної розгалуженої структури.

В категорії *речовина* ми виділяємо три когнітивні підкатегорії: *біогенна речовина, абіогенна речовина, властивість, ознака речовини*, які в результаті подальшого аналізу були ще більше деталізовані та конкретизовані. У результаті когнітивна категорія *речовина* отримала таку структуру:

- 1) *абіогенна речовина*:
 - ліки синтетичного походження;
 - отрутохімікати;
 - хімічні елементи та сполуки;
 - паливо;
- 2) *біогенна речовина*:

- ліки природного походження;
 - гормони;
 - коензими;
 - елементи будови клітин, тканин живого організму, рослин;
- 3) *властивість, ознака речовин*:
- дія ліків;
 - хімічний склад речовин.

Найбільш активно у складі когнітивної категорії *речовина* представлені деривати, що об'єднують загальний концепт штучних, неприродного походження речовин – „*абіогенна речовина*”. Це, перш за все, номінації екологічно безпечних речовин, а саме *ліки синтетичного походження*, які діють як стимулятори нервової системи (*sialagogue, emmenagogue*) та антибіотики – синтетичні сполуки (*novocaine, lidocaine, benzocaine, procaine, lignocaine*).

До другої групи „*отрутохімікати*” ввійшли назви екологічно небезпечних речовин, наприклад, пестицидів, інсектицидів і дезінфекторів: *acanicide, ixoracide, algicide, spermicide, vermicide* та: *iodiophor*. У наступній групі „*хімічні елементи та сполуки*” об'єднуються назви хімічних елементів і хімічних сполук: *eucalyptol, pyrrole, safrole, melastomer, digomer, acetyl, amyl, benzyl, ethyl, nitrosyl, tolyl, electrolyte*. Останнім у цій підкатегорії є концепт „*паливо*”: *benzol, xylol*.

Група концептів „*властивість, ознака речовин*” реалізується дериваційними формантами та дериватами, що вказують на *дію ліків та хімічний склад речовин*. Це номінації лікарських засобів, що викликають певні захворювання: *oncogenic, carcinogenic*; ліки, що спричинюють різні процеси в організмі: *abortifacient, somnifacint, febrifuge, vermifuge, neurotropic, heliotropic, psychotropic*. Незначна кількість дериватів вказує на хімічний склад речовин: *monohydric, polyhydric, ayeotropic*.

Когнітивна категорія „*біогенна речовина*” актуалізує назви різних речовин природного походження в мовному просторі наукової картини світу. Вона об'єднує найменування *ліків*, а саме антибіотиків природного походження: *erythromycin, streptomycin, bleomycin, mitomycin, daunorubidomycin*; номінації *гормонів*: *androsterone, aldosterone, somatotrophin*; номен *коензимів*: *lysozyme*. Найповнішу реалізацію в межах цієї когнітивної категорії отримав концепт *елементи будови клітин, тканин живого організму, рослин*: *chlorophyll, chloroplast, kinetoplast, neoplast, hexaploid, polytene*.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що структура когнітивної категорії *речовина* є досить складною і розгалуженою. Вона ввібрала в себе номінації різних речовин штучного та природного походження. Комбінувальні форми та деривати, що належать до цієї макрокатегорії, вказують також на хімічний склад та дію речовин. Усі три групи концептів досить рівномірно розподіляються у виділеній концептосфері. Найбільш реалізованою серед них є група концептів „*абіогенна речовина*”.

Література

- Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. / Бабушкин А. П. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. – 195 с. Буянова Л. Ю. Термин как единица логоса: [Монография] / – Краснодар: Кубанский государственный университет, 2002. – 185 с. Герасимов В.И., Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 5-11. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С. 17 - 33. Жаботинская С.А. Частеречная семантика: категориальные архетипы // Вісник Черкаського університету. Серія філологічні науки. – Черкаси, 1998. – Вип. 7. – С. 3-14. Стерни И.А., Быкова Г.В. Концепты и лакуны // Языковое сознание: формирование и функционирование: Сб. статей / Отв. ред. Н.В.Уфимцева С. 17 – М., 1998. – С. 55-67. Телия В.Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 173-204.

ЛЕМИШ Н. Є.

(Азовський регіональний інститут управління Запорізького національного технічного університету)

ПРИЧИНОВІСТЬ У МОВНІЙ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ КАРТИНАХ СВІТУ

У статті визначається місце причиновості як категорії / концепту в мовній та концептуальній картинах світу. Причиновість трактується як незалежна від конкретного формального вираження універсальна семантична константа, яку доцільно досліджувати в різноструктурних мовах із урахуванням лінгвоконцептологічного підходу. Також підкреслюється необхідність трактування причинового значення через концептуалізацію світу засобами мови, оскільки без цього неможливо розуміння мовної семантики.

Ключові слова: причиновість, концептуальна картина світу, лінгвоконцептологічний підхід.

Лемиш Н. Е. Причинность в языковой и концептуальной картинах мира. В статье определяется место причинности как категории / концепта в языковой и концептуальной картинах мира. Причинность трактуется как независимая от конкретного формального выражения универсальная семантическая константа, которую целесообразно исследовать в разноструктурных языках с учётом лингвоконцептологического подхода. Также подчёркивается необходимость трактовки значения причины посредством концептуализации мира средствами языка, так как без этого невозможно понимание языковой семантики.

Ключевые слова: причинность, концептуальная картина мира, лингвоконцептологический подход.